

Evaluatie:
Wie is baas?

Paulien Schaank
Jacomijne Prins
In opdracht van: Studio 52nd

Mei 2020

Paulien Schaank

Paulien Schaank (MSc) is onderzoeker op het gebied van diversiteit en impact. Na haar studie criminologie heeft Paulien heeft bijgedragen aan evaluaties van de theatervoorstellingen 'Jihad de voorstelling' en 'NADIA' in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. Ook heeft Paulien in opdracht van de Impactmakers de theatervoorstelling 'In Vrede' geëvalueerd.

Jacomijne Prins

Dr. Jacomijne Prins is onderzoeker en adviseur op het gebied van diversiteit, storytelling en impact. Sinds 2017 heeft Jacomijne in opdracht van de Ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de Nederlands Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid en het Prins Bernhard Cultuurfonds de evaluaties begeleid van de theatervoorstellingen 'Mijn vader de expat', 'Jihad, de voorstelling', 'NADIA', 'Toen ma naar Mars vertrok', 'Leo Africanus', 'Groeten terug', 'Kinderen van Aleppo' en 'Back to Back'.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Methoden	5
3. Verandertheorieën in kaart gebracht	6
4. Resultaten	8
4.1. <i>Beoordeling schrijftraject</i>	8
4.2. <i>Beoordeling theatervoorstelling</i>	9
4.4 <i>Empowerment</i>	13
4.4.1. <i>Bewustwording slavernijverleden</i>	13
4.4.2. <i>Kritisch vermogen</i>	15
4.4.3. <i>Activeren van kritisch vermogen</i>	16
4.5. <i>Weerbaarheid: Inspirerende ontmoetingen</i>	17
4.6. <i>Tot slot</i>	19
5. Conclusie en discussie	21
6. Aanbevelingen	24
7. Literatuurlijst	25
8. Bijlage: Topiclijst	26

1. Inleiding

'*Wie is baas?*' is een project van Studio52nd waarbij met leerlingen van Open Schoolgemeenschap Bijlmer een voorstelling is gemaakt over het koloniale verleden van Nederland. Op school en in musea leren jongeren dat de hoogtijdagen van het koloniale tijdperk, de 17^e eeuw, een glorieuze tijd was van handel en welvaart, de "Gouden eeuw". Het koloniale verleden lijkt daarmee lang geleden en een periode in de nationale geschiedenis om trots op te zijn. Maar is dat ook zo? Vanuit de maatschappelijke behoefte aan herkenning/ erkenning en meerstemmigheid is er recent meer aandacht voor eenzijdige representaties van het koloniaal verleden en de consequenties hiervan in het heden. Het recente besluit van het Amsterdams Museum om de term 'Gouden eeuw' niet meer te gebruiken zet de discussie op scherp.

Studio 52nd heeft de sporen van het Nederlands koloniaal verleden achterhaald aan de hand van gesprekken en activiteiten met leerlingen. Wat zijn hun ervaringen en gedachten met betrekking tot het koloniale verleden en wat is de impact hiervan op hen? Het project beoogt het bewustzijn van betrokken leerlingen ten aanzien van hun eigen koloniale *roots* te vergroten, en leerlingen meer greep te geven op hun eigen situatie door hun kritisch bewustzijn te verhogen en participatie te stimuleren.

De doelen van dit project zijn samengevat onder de term 'empowerment'¹. Door bij te dragen aan de empowerment van leerlingen, wordt mogelijk ook hun weerbaarheid ten aanzien van ervaringen van racisme en discriminatie vergroot: door meer grip te bieden op de eigen situatie worden de negatieve gevolgen van sociale uitsluiting beperkt (zie ook Meijer, De Winter-Koçak, Distelbrink & Noor, 2018). Door een proces van empowerment kan weerbaarheid van leerlingen (tegen ervaringen van sociale uitsluiting) worden vergroot (idem).

Drie theatermakers met- en zonder voorouders afkomstig uit de voormalige koloniën maakten van teksten die door leerlingen werden aangeleverd een drieluik van 45 minuten. Leerlingen werden vanaf het begin op de hoogte gehouden en betrokken bij het tot stand komen van de uiteindelijke voorstelling 'Wie is baas?'. Hierin wordt de manier waarop het koloniale verleden invloed heeft op de levens van jonge mensen anno 2020 inzichtelijk gemaakt. Na afloop van de voorstelling gingen de acteurs, en in sommige gevallen ook de leerlingen, met het publiek in gesprek.

Studio 52nd wilde weten in hoeverre het project 'Wie is baas?' heeft bijgedragen aan het tot stand brengen van empowerment en weerbaarheid onder deelnemende leerlingen. In deze rapportage doen we onderzoek naar de ervaringen van leerlingen met betrekking tot deze onderwerpen. De vragen die centraal staan in deze rapportage, zijn:

---

¹ Bij de operationalisatie van de term 'empowerment' is gebruik gemaakt van de definitie van Tine van Regenmortel (2002: 76): Een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie."

1. Wat vonden leerlingen van dit project en van de theatervoorstelling 'Wie is baas' in het bijzonder?
2. Is het bewustzijn van leerlingen met betrekking tot hun eigen koloniale verleden vergroot? Zo ja, hoe? En waar heeft dit bij leerlingen toe geleid? Zo nee, verwerkten ze de informatie uit het project op een andere manier?
3. Werd door het project het kritisch bewustzijn van leerlingen verhoogd? Zo ja, waar blijkt dit uit?
4. Heeft het project leerlingen gestimuleerd om actief deel te nemen aan actuele discussies rondom onderwerpen gerelateerd aan het koloniaal verleden? Zo ja, hoe?
5. Hoe ervaren leerlingen dat het project zich verhoudt tot discussies over racisme/discriminatie? En/ of tot hun eigen ervaringen met deze onderwerpen?

In deze rapportage worden uitspraken gedaan over de impact van deelname aan 'Wie is baas?' op leerlingen van een middelbare school. Met impact wordt bedoeld de mate waarin leerlingen door hun deelname aan dit project geraakt werden en tot denken werden aangezet². Deze definitie gaat niet in op veranderingen in gedrag op de korte of langere termijn. Een dergelijke impact zou ambitieus zijn gezien het eenmalig karakter van dit project en omdat impact mogelijk pas (veel) later tot stand komt en een veelheid van persoonlijke ervaringen en maatschappelijke ontwikkelingen hierop van invloed kunnen zijn.

Het onderzoek naar 'Wie is baas?' richtte zich in het bijzonder op de bijdrage van de betrokken leerlingen aan de theatervoorstelling. Om ze zo goed mogelijk op hun bijdrage voor te bereiden volgden de leerlingen workshops over identiteit (Glenn Helberg), lessen in rappen en schrijven (Kaascouse en Akwasi) en namen ze deel aan excursies (The Black Heritage Tour en the Black Archives). Tijdens het onderzoek naar ervaringen met de theatervoorstelling kwamen andere activiteiten die in het kader van 'Wie is baas?' aangeboden werden veelvuldig naar voren. Het onderzoek omvat om die reden ook informatie over ervaringen rondom de activiteiten voorafgaand aan de theatervoorstelling.

2. Methodes

Om de onderzoeksvragen behorende bij dit project te beantwoorden zijn twee methodes toegepast: een semigestructureerd interview en een focusgroep.

Aan de hand van een semigestructureerd interview met een van de makers, Fanneke Verhallen (artistiek leider Studio 52nd) is vastgesteld met welke motieven Studio 52nd aan dit project begonnen is en wat hun ideeën zijn met betrekking tot de werkzaamheid van dit project. Op basis van dit interview zijn verandertheorieën opgesteld. Vervolgens werd er een focusgroep afgenomen onder zes leerlingen: drie meiden en drie jongens van 15 en 16 jaar, die aan de voorstelling 'Wie is baas' hebben bijgedragen. Vier van de leerlingen in de groep

---

² Zie ook de operationalisatie van impact (overdracht) door Johan Idema op <https://www.cultuurmarketing.nl/johan-idema-raakofvermaak-impact/#.Xp2obG7gqAx>

hadden (voor)ouders uit een van de voormalige koloniën, een van de leerlingen had een autochtone achtergrond, een leerling had een andere migratieachtergrond.

Om de anonimiteit van de betrokken leerlingen te waarborgen is er in deze rapportage voor gekozen om pseudoniemen te gebruiken. Omdat deelnemende leerlingen met name voor Studio 52nd herkenbaar zijn, geven we bij quotes alleen duidelijkheid over het geslacht van de leerling, niet over de achtergrond. We bespreken verschillen in impact op basis van achtergrond in algemene termen.

Deelnemende leerlingen waren allen van begin tot eind betrokken bij de voorstelling en het schrijfproces, maar de inzet verschilde per leerling. Omdat we geen precies beeld kregen van wie wanneer aanwezig was, en uitspraken daarover van leerlingen achteraf onbetrouwbaar zijn, kunnen we 'inzet' niet meenemen als een variabele in het voorspellen van impact. Dat inzet relevant was voor de impact ligt voor de hand, de vraag die we aan de hand van deze rapportage (mede) kunnen adresseren is: waar komt het verschil in inzet mogelijk vandaan?

Tijdens de focusgroep werd ingegaan op de vooraf gestelde verandertheorieën. De focusgroep is opgenomen en getranscribeerd. De focusgroep was semigestructureerd. Dat wil zeggen: de verandertheorieën uit het interview met Fanneke vormden de leidraad van het gesprek, maar er werd leerlingen nadrukkelijk ruimte geboden om ervaringen te delen die niet overeenkwamen met de verandertheorieën.

Het transcript van de focusgroep is doorgenomen en de antwoorden van de leerlingen zijn vergeleken met de vooraf opgestelde verandertheorieën. Waar van toepassing zijn delen van het transcript in een apart document ingedeeld onder de verschillende verandertheorieën. Hoewel de verandertheorieën een handzaam kader vormden voor het gesprek met de leerlingen, waren de antwoorden van de leerlingen soms lastig binnen dit kader te plaatsen. In de analyse is er daarom voor gekozen om, waar dat van toepassing was, van de verandertheorieën af te wijken.

De focusgroep als onderzoeksmethode heeft nadelen, maar ook veel voordelen. Een groot en doorslaggevend voordeel in dit onderzoek was dat leerlingen dit project samen hebben gevolgd en elkaar kunnen aanvullen en corrigeren bij het geven van betekenis aan hun ervaringen.

3. Verandertheorieën in kaart gebracht

Studio 52nd heeft vooraf nagedacht over welke impact het schrijftraject en de daaruit voortkomende theatervoorstelling '*Wie is baas?*' zou kunnen hebben op de deelnemende leerlingen. Hun aannames met betrekking tot de werkzaamheid van dit project zijn gebaseerd op eerdere ervaringen met het werken met deze doelgroep. Aan de hand van een gesprek met de artistiek leider Fanneke Verhallen is in kaart gebracht wat de veronderstelde werkzame mechanismen zijn. Van elk werkzaam mechanisme is een verandertheorie

opgesteld. Om andere mechanismen niet uit te sluiten, werd tijdens het onderzoek de mogelijkheid opengehouden dat leerlingen ervaringen hadden die anders en/of tegenstrijdig waren aan de veronderstelde mechanismen.

'*Wie is baas?*' beoogt leerlingen met een koloniaal familieverleden te helpen om hun eigen verhaal te (re)construeren en te vertellen. De nadruk ligt op de manier waarop dit verleden doorwerkt in het heden. Door interesse in- en aandacht voor hun verhaal te hebben, worden de leerlingen in "de spotlight" gezet. Bovendien wordt hun verhaal in een artistieke vorm gegoten, zoals een "zelfportret in een museum". Hun verhaal 'hangt' dan als het ware op een prachtige plek, waar zij met trots naar kunnen kijken. Dit trotse gevoel wordt mogelijk versterkt door het feit dat hun verhaal vertoond wordt op vele plekken in Nederland. De verhalen worden belangrijk gemaakt en doen ertoe. De verwachting is dat hun eigen verhaal en perspectief meer gaan waarderen. De leerlingen worden ook betrokken bij gesprekken na de voorstelling in de zaal. Zij vertellen over hun ervaringen met het project en beantwoorden vragen van het publiek. Volgens de makers draagt dit voor de deelnemende leerlingen ook bij aan erkenning van hun verhaal en van henzelf.

1. Aandacht voor en interesse in het verhaal van de leerlingen → erkenning dat hun verhaal ertoe doet → positief gevoel over je eigen identiteit

Bij het project 'Eigen Schuld' merkten medewerkers van Studio 52nd op dat de deelnemende leerlingen graag een rol wilden spelen in de nagesprekken. De deelnemende leerlingen droegen de term 'ervaringsdeskundigen' vol trots, observeerden betrokkenen van Studio 52nd. Ze waren verrast door het zelfvertrouwen dat de leerlingen kregen op basis van hun rol als ervaringsdeskundige. Studio 52nd gelooft dat dit soort momenten van grote waarde zijn, juist voor leerlingen die zich daarvoor vaak niet gehoord voelen. Vanuit deze gedachtegang volgde de volgende verandertheorie:

2. Rol in nagesprek → erkenning van deskundigheid → zelfvertrouwen

Ook gaat Fanneke ervan uit dat de deelnemende leerlingen zitten met vragen over wie zij zijn en waar ze voor staan. Door de excursies en het schrijfproces worden de leerlingen geprikkeld om hierover na te denken. Fanneke hoopt dat de leerlingen ervaren dat het project "een nieuw puzzelstukje verschaft in hun zoekproces naar wie zij zijn". Op deze manier kunnen de leerlingen een completer en ander zelfbeeld krijgen.

3. Meer kennis over hun eigen achtergrond → eigen verhaal construeren → completer, ander of positiever zelfbeeld

Tijdens het gesprek met Fanneke komt ook de complexiteit en gevoeligheid naar voren van het bespreken van het koloniale verleden. Door context te geven aan het koloniale verleden, worden de leerlingen zich meer bewust van alledaagse vormen van discriminatie. Bewustwording treedt hier op, omdat leerlingen inzien dat hun persoonlijke ervaring met racisme onderdeel is van een groter maatschappelijk probleem. Fanneke benoemt de excursie van de Black Heritage tour als voorbeeld voor deze bewustwording.

4. Kennis over onderdrukking in het verleden → bewust van de relatie met hedendaags racisme → Begrip van/ grip op persoonlijke ervaringen van uitsluiting

Het project raakt de leerlingen persoonlijk, omdat het hen herinnerd aan hun eigen ervaring met racisme. Dit kan frustratie bij hen aanwakkeren. Fanneke legt uit: “Frustratie is onderdeel van het proces en onmisbaar voor verandering. Wij proberen een veilige omgeving te bieden door persoonlijke verhalen over het verleden te delen, zodat de leerlingen ook uit hun schulp durven kruipen en zelf ook hun verhaal delen”.

5. Delen van persoonlijke ervaringen → herkennen van eigen ervaring met racisme en discriminatie → bewustwording dat jij niet alleen bent in de worsteling met discriminatie (racisme).

4. Resultaten

Hieronder bespreken we eerst de beoordeling van het schrijftraject en de theatervoorstelling door de deelnemende leerlingen. Door hun waardering in kaart te brengen leren we iets over de betrokkenheid van leerlingen bij het schrijftraject en de theatervoorstelling (zie ook Tal-Or & Cohen, 2015). Vervolgens zal de impact van ‘*Wie is baas?*’ besproken worden wat betreft empowerment en weerbaarheid. Ten slotte zullen de belangrijkste conclusies en daaruit volgende aanbevelingen worden weergegeven.

4.1. Beoordeling schrijftraject

De meeste leerlingen namen in eerste instantie deel aan het schrijftraject, omdat zij voor hun deelname een compensatiepunt konden krijgen. Ook is er één leerling die aangaf schrijven leuk te vinden en het daarom graag wilde uitproberen. Ook al gaven de leerlingen aan de introductieles ‘saaï’ te vinden, waren zij achteraf blij dat zij hadden meegedaan. De leerlingen gaven aan het project leuk te vinden door de fijne sfeer in de groep en de goede organisatie.

Leerlingen ervoeren met name aandacht en interesse tijdens het schrijfweekend, waarin acteurs en medewerkers van Studio 52nd voor de leerlingen klaar stonden om ze te helpen om hun eigen verhaal te (re)construeren en te vertellen. In het bijzonder ervoeren zij aandacht voor hun verhaal, omdat er voor iedere leerling een stuk/materiaal was uitgezocht dat aansloot bij hun eigen interesse. Een leerling vertelde:

Asha: Je was de hele tijd bezig met schrijven, maar toch niet de hele dag en je was met elkaar. Je kon schrijven en je schreef over iets wat je leuk vond en interesseerde en je kreeg zeg maar een onderwerp naar jouw interesse. Ik kreeg iets over de straffen bij de slavernij ofzo. Iemand anders kreeg iets anders. In andere vorm. Rap of verhaal te schrijven. En zo verschilden onze opdrachten ook van elkaar en dat maakte het wel leuk.

Een andere leerling merkte op dat de acteurs echt de tijd namen om de leerlingen te helpen om hun verhaal te construeren:

Gregory: Barry had geholpen. Wat rijmt hierop wat hierbij past, echt geweldig!

Asha vond het daarnaast prettig om dit project samen te doen:

Asha: Door dit project, we vonden het ook leuk met elkaar en vroegen elkaar ook van ga jij ernaartoe enzo en dan zeiden we van ja en dan gingen we ook met elkaar enzo. Dan motiveer je elkaar ook wel om aan zoiets mee te doen.

Leerlingen waren over het algemeen gemotiveerd voor het project en positief over de sfeer van het project en de samenwerking met leden van het team en andere begeleiders. Voor de impact van het project was met name de theatervoorstelling en de ervaringen van de leerlingen met deze voorstelling en de verwerking van hun bijdragen hierin relevant. Hieronder wordt beschreven hoe leerlingen de voorstelling beoordeelden.

4.2. Beoordeling theatervoorstelling

Over de theatervoorstelling, op basis van hun eigen verhalen, werd door de leerlingen onder andere gezegd dat deze grappig was, maar ook serieus en belangrijk. Twee van de leerlingen gaven expliciet aan dat zij bij het zien van de voorstelling voor de eerste keer, vooral hebben moeten lachen. Naarmate zij de voorstelling vaker zagen, kwam de serieuze boodschap van de theatervoorstelling meer naar voren.

Gregory: Het werd steeds beter. De eerste keer, na 10 min. kon ik niet meer stoppen met lachen en lette ik niet meer op de inhoud. De tweede keer ging het al wat meer. En de laatste keer en besepte ik ook echt van, hmmm dit is eigenlijk wel goed. De eerste keer was repetitie toen ik het zag, maar het was gewoon op een gegeven moment zo grappig, dat je het niet eens meer serieus nam. Op het einde was het goed gebalanceerd.

Gregory vond de voorstelling zo grappig dat hij/zij 'het niet eens meer serieus nam'. Hoewel Gregory het einde 'goed gebalanceerd' noemt, gaf het komische karakter van de voorstelling bij andere leerlingen soms ook aanleiding tot twijfel. Aangezien de leerlingen de voorstelling zelf niet altijd serieus konden nemen, vroegen zij zich af of de boodschap bij hun medeleerlingen overkwam. Enerzijds hadden sommigen van hen het gevoel dat de boodschap inderdaad overkwam, terwijl anderen hierover twijfelden, omdat de voorstelling 'echt grappig' was.

Asha: Het was wel een andere manier dan verwacht, ik dacht wel dat het serieuzer zou zijn. Echt serieus. [...] Toch vond ik dit wel een leuke manier, want ze hebben het ook voor onze school gedaan. Onze school kan er wel om lachen, maar uiteindelijk was het wel een beetje. Ik weet niet of de boodschap wel over kwam bij, kinderen van deze school. [...] Het was wel echt grappig, Het begin was vooral grappig, hoe die ene actrice ging dansen enzo.

Priya: Hier zag je wel veel mensen van wtf dit wist ik gewoon niet

Asha: Dat zijn kinderen die dat beseffen, maar zijn ook kinderen die meer kijken naar is het grappig. Dit en dat.

Priya: Maar de boodschap van het toneelstuk was wel overgebracht voor mijn gevoel.

Asha: Maar ik weet niet of het voor iedereen is overgebracht, wij hebben het geschreven, dus wij weten waar het over gaat. Maar voor mensen die dit kijken, maar hebben zij misschien het besef nog niet waar het over gaat en vinden ze het alleen maar grappig. En dat is het toch wel van... is het ook bij hun overgebracht.

Er was ook een leerling die de voorstelling 'heel apart' vond en die vertelde dat zijn moeder de theatervoorstelling 'slecht' vond. Ondanks deze negatieve beoordeling van zijn moeder, bleek dat acteur Barry Emond voor hem 'de dag gesaved' heeft, omdat hij erg grappig was:

Daigo: Ik vond het zelf echt niet goed [...] Die mensen [toeschouwers] zijn gek hè, zo mooi, ik denk wtf vond je dit mooi? [lacherig] [...] M'n moeder vond het ook heel slecht. In de auto zei ze. M'n moeder zegt, [noemt naam] jullie zijn uitgenodigd voor het toneelstuk, maar we gaan niet. Ze vond het echt heel slecht. Dat heel toneelstuk en al die mensen gingen tegen haar praten. What the fuck heb ik zojuist gezien [...] hoe ze het hebben gespeeld. Hele aparte manier. [...] Barry heeft wel de dag gesaved. Het was ook echt fucking grappig. [...] Barry was echt geniaal. Barry was het best.

Deze quotes maken duidelijk dat de toon van de voorstelling ('grappig'), de voorstelling voor de leerlingen aantrekkelijk maakte, maar dat het overbrengen van de boodschap voor een aantal van hen zeker net zo belangrijk is. Leerlingen met een koloniale achtergrond waren over dit laatste in de focusgroep het meest uitgesproken.

Om deze reden vinden de leerlingen het belangrijk dat de boodschap nog wordt toegelicht in een (serieus) nagesprek. Wanneer de leerlingen gevraagd werd of zij de voorstelling zouden aanraden, gaven zij dan ook aan dat een serieus nagesprek van belang is om te zorgen dat de boodschap goed aankomt bij het publiek:

Asha: Er moet wel een les bij zijn denk ik
Priya: Een introductieles hier en hier gaat het over en dat ze dan toch wel een beetje besef hebben van waar het over gaat.
Asha. Ervoor of erna. Een bespreking waardoor ze gewoon beseffen waar het over gaat en niet alleen dat het een grappig toneelstuk is. [...] Dit gaat over dit, let goed op, want hierna gaan we nog vragen stellen.
Gregory: Publiek mogen aan het einde ook vragen stellen toch

Dat het voor de leerlingen belangrijk was dat anderen aandacht hadden voor de boodschap van de theatervoorstelling, had te maken met de verwerking van hun eigen verhalen hierin. In de loop van de focusgroep kwam de aandacht (of het gebrek hieraan) voor hun eigen verhalen in de voorstelling terug als onderwerp van gesprek.

4.3 Erkenning

Een van de belangrijkste thema's die uit de data naar voren komt is 'erkenning'. Dat leerlingen zich erkend zouden voelen maakte onderdeel uit van de verwachtingen van de makers, maar de manier waarop dit thema aan het licht kwam was anders dan werd aangenomen. Er is in deze rapportage gekozen om de ervaringen en redeneringen van de leerlingen zo nauw mogelijk te volgen.

Er is sprake van een gevoel van erkenning bij de leerlingen, wanneer blijkt dat zij het gevoel hebben dat anderen hen serieus nemen en bevestigd wordt dat hun verhalen gehoord worden en ertoe doen. Hieronder zal achtereenvolgens beschreven worden hoe leerlingen

erkenning ervaren vanuit de makers enerzijds en vanuit verschillende mensen in hun omgeving anderzijds.

4.3.1. Erkenning van makers

Toen de leerlingen de theatervoorstelling voor het eerst zagen, was een aantal van hen positief verrast. De betreffende leerlingen hadden niet verwacht dat hun tekst letterlijk in de voorstelling zou voorkomen en dat er zoveel van hun teksten zou worden gebruikt. Dit stemde twee van de leerlingen vrolijk:

Asha: Ik wist niet dat zoveel van m'n scene erin zou komen. Ik dacht alleen informatie wordt gebruikt, niet m'n tekst. Maar gewoon letterlijk m'n tekst wordt gebruikt, ik was echt verbaasd [kijkt vrolijk]

Priya: Ik dacht ook echt van huh wat [kijkt vrolijk].

In andere gevallen waren leerlingen minder tevreden over de ervaren aandacht en interesse in hun verhaal. Hiervan was bijvoorbeeld sprake wanneer slechts een klein deel van de tekst van leerlingen werd gebruikt of wanneer leerlingen de artistieke uitwerking niet passend vonden bij hun verhaal. Zo had één leerling het gevoel dat zij niet werd gehoord in het stuk:

Ayana: Ik heb mijn scene 5 seconde ofzo, het zag er echt [onverstaanbaar] uit. Ik was niet echt tevreden. Ik wilde liever dat ze het serieus overbrachten, want het is wel iets waar ik nu mee struggle dus dat zei hij gewoon. [...] Zelfs ik nam het zelfs niet serieus, ik dacht echt van huh.

Daigo: Ik kon het ook niet serieus nemen

Asha: Kijk ik snap wel waarom je het niet serieus kan nemen

Ayana: Als ze het niet hadden gezegd, had ik niet geweten dat ze het over mij hebben. Ik wil gewoon dat het begrepen wordt door de mensen."

Ayana: [...]: Ja, toen die voorstelling klaar was van al die keren dat ik heb gekeken Dan dacht ik: Oh, misschien leuk voor jullie, want jullie boodschap is een beetje overgebracht.

Ayana geeft in deze quote aan dat zij zich niet herkent in de manier waarop haar bijdrage in de voorstelling is opgenomen. Ze voelt zich daardoor niet serieus genomen, terwijl zij wel met het onderwerp 'struggelt'. Andere leerlingen bevestigen haar gevoel. In plaats van dat ze zich gehoord voelt, ervaart ze dat de voorstelling afbreuk doet aan haar wens gezien en gehoord te worden: "Ik wil gewoon dat het begrepen wordt door mensen".

Er zijn ook andere leerlingen die zich in beperkte mate of zelfs helemaal niet herkennen in het toneelstuk, omdat hun verhaal niet, of op een andere manier werd vertoond.

Daigo: Mijn stukje, o wacht dat was er niet. Ik heb niets van mezelf gehoord.

Yusevo: Wat had jij ook alweer geschreven?

Daigo: Weet ik veel, maar als ik het had gehoord, had ik het wel geweten.

Gregory: In het begin een stukje, ik heb het te vaak gezien.

[...]

Daigo: Ik weet dat hele toneelstuk niet meer, ben nog blij ook.

[...]

Yusevo: Ja ik herkende het een beetje, ik weet niet meer waar het over ging, het was midden in het toneelstuk en ik was nog verbaasd, want dat was nog het minst belangrijke gedeelte.

Maar dat werd wel serieuzer behandeld dan [noemt naam andere leerling] stukje. Het was niet heel serieus, maar ik bedoel maar, bij mij kan je gewoon meer grappen maken dan bij [noemt naam andere leerling], want dat was iets serieuzer, Mij maakt het niet uit, was het serieus of grappig.

Yusevo beschrijft dat hij 'verbaasd' was dat het minst belangrijke gedeelte van zijn verhaal werd laten zien, waardoor hij zich enkel 'een beetje' herkende in de voorstelling. In tegenstelling tot Ayana, reageren Yusevo en Daigo minder emotioneel of zelfs onverschillig op een gebrek aan herkenning: "Mij maakt het niet uit, was het serieus of grappig" en "Ik weet het hele toneelstuk niet meer, ben nog blij ook".

De leerlingen verschilden in de mate waarin zij hun inbreng konden herkennen. Deze verschil van duidelijk herkenbaar, tot een beetje, tot niet. Leerlingen met een koloniaal familieverleden konden hun ervaringen vaker herkennen. Wanneer leerlingen zichzelf wel konden herkennen in het toneelstuk, leverde dit ook erkenning op. Waar leerlingen hun ervaringen niet konden herkennen leidde dit tot verbazing, frustratie of onverschilligheid.

4.3.2. Erkenning van omgeving

Door het delen van hun verhalen werden de ervaringen van de leerlingen niet alleen kenbaar voor de makers, maar ook voor mensen uit hun directe omgeving. Erkenning door de omgeving van de leerlingen vond niet alleen plaats tijdens de voorstelling, maar ook tijdens de focusgroep zelf. Leerlingen reageerden tijdens de focusgroep met interesse en aandacht op de medeleerling die niet tevreden was met haar verhaal in het theaterstuk:

Asha: Leuk, maar wel jammer voor Ayana, want haar stukje was ook echt goed, Die van haar was gewoon beter dan die van mij.

Priya: Ja haar stukje was echt goed.

Ayana: Helemaal niet man.

Priya: Mijn stukje ging wel gewoon over discriminatie. Dat was wel gewoon, hoe witte mensen dachten vroeger over zwarte. Over bruine mensen. Dat dat serieus genomen was. Maar haar stukje Ayana was wel echt goed.

Ayana: Hadden jullie mijn stukje gelezen?

Gregory: We waren erbij toch? Ik mocht het script nog lezen

Asha: Wij hebben je wel gehoord hoor Ayana. Priya: Ja

Ayana: Dankjewel [glimlacht]

De leerlingen reageren op Ayana door haar te laten weten dat zij haar stukje 'echt goed' vonden en zelfs beter dan dat van henzelf. Ayana was zich er niet van bewust dat de andere leerlingen haar stuk gelezen hadden. Als de leerlingen aangeven het script te hebben gelezen en haar 'gehoord' te hebben, is Ayana zichtbaar tevreden: ze glimlacht en bedankt haar klasgenoten.

Een paar leerlingen voerden hun verhaal ook op tijdens een festival in de vorm van een rap en een lied.

Priya: Ik denk oprecht dat dat liedje wel echt mensen kan raken. [Ik heb] wel echt veel reacties [gekregen] over ons optreden. Moeder van (noemt naam medeleerling) zei dat ze het echt heel mooi vond en m'n vader zei ook van dat hij wel kippenvel kreeg. Dat is mij wel bijgebleven. M'n

vader is natuurlijk een hele goede vader, maar er is wel heel veel nodig om hem zeg maar, hoe zeg je dat, ik zoek even de juiste woorden. Ja, om hem te raken en dat wel gedaan. Hij zei dat wij het goed hadden gedaan en geraakt heeft en m'n moeder ook. Want het ging wel echt over slavernij en dingen van het verleden, wat eigenlijk ook hun verleden is geweest en van hun voorouders.

Asha: Ik heb meegeschreven en ik was wel echt geraakt. Ik was ten eerste verbaasd over dat ik mee heb geholpen aan een liedje. Ten tweede dat het echt inhoud had en ten derde dat de inhoud ook nog echt iemand kon raken.

De quotes laten zien dat de erkenning van mensen in hun omgeving belangrijk is voor de leerlingen. Asha zegt dat ze verbaasd is dat zij meegeholpen heeft aan een lied en 'dat het echt inhoud had'. Ze ervaart daarmee dat ze echt iets te vertellen heeft, waarmee ze bovendien mensen kan raken. In het geval van Priya is interessant om te zien dat ze zelf inziet dat, en hoe, ze haar ouders heeft kunnen raken met haar lied.

Ook andere leerlingen kregen positieve reacties op hun deelname aan het project.

Gregory: Met m'n moeder, ze zeg ik moet m'n tantes meenemen, en m'n neefjes. Ik ga m'n tante meenemen. Tante wil het echt graag zien. Mn moeder zei, je stukje was echt goed. M'n broer zei dat ook, dus ik was wel trots op mezelf.

Gregory geeft aan dat hij positieve reacties heeft gekregen van zijn moeder en broer: 'Je stukje was echt goed', waardoor hij trots was op zichzelf. De positieve reacties van hun omgeving zorgden ervoor dat leerlingen zich erkend en trots voelden.

Deelname aan 'Wie is baas?' was van meerwaarde op het gebied van erkenning van de gevoelens van de leerlingen, op het moment dat zowel binnen als buiten de context van de voorstelling aandacht was voor het verhaal van betreffende leerlingen. Het ging hierbij niet alleen om aandacht van de makers, maar ook van medeleerlingen, vrienden en familie. Op het moment dat er aandacht was voor de verhalen van leerlingen voelden ze zich blij en trots. Een gebrek aan erkenning leidde tot onverschilligheid of frustratie. De inbreng van leerlingen met een koloniaal familieverleden was bij 'Wie is baas' het grootst. Deze leerlingen voelden zich het meest erkend, zowel door makers als door hun omgeving.

4.4 Empowerment

Empowerment gaat in dit project over grip krijgen op je eigen situatie via het aanscherpen van kritisch bewustzijn en stimuleren van participatie (zie Regenmortel, 2002). Hieronder wordt beschreven hoe de ervaringen van de leerlingen aansluiten bij dit mechanisme.

4.4.1. Bewustwording slavernijverleden

Leerlingen gaven aan tijdens het project meer te hebben geleerd over de onderdrukking van slaven in het verleden. De leerlingen leerden tijdens de *black heritage tour* dat het slavernijverleden nog steeds zichtbaar is in het straatbeeld van Amsterdam.

De mate waarin leerlingen hierdoor geraakt werden, verschilde zeer tussen de leerlingen. Sommige leerlingen gaven aan dat zij de ernst van het koloniale verleden door het project nog beter zijn gaan begrijpen.

Asha/Priya: Met mij [deden de symbolen op grachtenhuizen] wel [wat] hoor, ik vond het wel een grote schok. Het was wel heftig om erachter te komen dat. Ook gewoon dat alles wat daar was gebouwd in Amsterdam van slavengeld gemaakt was.

Asha: Ook was er nagedacht, we moeten ook iets hebben voor de mensen die lager zijn dan, bijvoorbeeld de slavengeul

Priya: Ook gewoon trappen van huizen, kan je zien hoeveel geld iemand heeft.

Asha: Ja precies dus alles heeft gewoon een geschiedenis, als je gewoon naar alles goed kijkt en dat was wel. En dat was wel echt van, als ik nu naar iets kijk, kan het gewoon een betekenis hebben.

[...]

Asha: Het was wel heftig en ook wel interessant want als je door de grachten kijkt denk je niet van o dit en dit is van de slavernij enzo en dit is er gebeurt. Maar als het toch zo aan je uitgelegd wordt dan begin je het toch wel te snappen.

Bewustwording vindt hier plaats op basis van de kennis die leerlingen aan de hand van het project opdeden over de zichtbaarheid van het koloniaal verleden aan de Amsterdamse grachten. Door deze kennis werden twee leerlingen zich bewust van de geschiedenis en de betekenis van bepaalde symbolen. Asha noemt dat als het aan je uitgelegd wordt 'je het toch wel [begint] te snappen'. Asha en Priya noemen de kennis die ze opdoen 'heftig' en 'schokkend'. In de focusgroep gingen deze leerlingen verder niet in op wat deze kennis voor hen persoonlijk betekent.

Andere leerlingen, zowel met als zonder koloniaal familieverleden, gaven aan dat zij vinden dat onderdrukking niet door de beugel kan, maar dat zij zich hier tegelijkertijd niet persoonlijk door geraakt of betrokken bij voelen:

Yusevo: Alles wat ik ervan heb geleerd, is dat [noemt naam leerling] vertelde over zweepslagen. Ik weet niet meer hoe je daarop kwam. [...] [Ook leerde ik over de] grachten.

Dat de symbolen op grachtenhuizen te maken hebben met slavernij.

I: Wat deed dat met je?

Yusevo: Om eerlijk te zijn niets [...] Ik had het eigenlijk niet moeten opbrengen, alles wat ik over mezelf heb geleerd, is dat ik mij niet echt betrokken erbij voel, maar ik vind het ook niet kunnen. Dus ik zie dit soort dingen wel, ik vind het erg dat het is gebeurd, maar ik word er niet boos om, verdrietig of bang van, want het is in het verleden, het is al gebeurd.

Voor Yusevo is het slavernijverleden iets dat tot het verleden behoort en daarom niet van invloed is op zijn ervaring. Ook een andere leerling is niet persoonlijk geraakt door de voorstelling. Deze leerling ontgaat de relatie met hedendaags racisme en geeft aan dat 'dat niet nog een keer gaat gebeuren'. Andere leerlingen zijn het hier niet mee eens:

Priya: Maar het zou wel kunnen terugkomen.

Asha: Veel mensen leren niet van hun fouten, en ze kijken niet naar het verleden. Je hebt mensen die ook meer aan geld denken enzo, en een beetje arrogant zijn en zulke mensen kunnen weer gewoon slavernij beginnen enzo want zo is het ook gebeurd.

Gregory: Daarvoor is de NAVO en al die organisaties. Ook daarom zijn al die organisaties opgericht. Volkenbondbevolking. Ze moeten bij elkaar komen daar.

Ayana: In China, worden gewoon moslims, Chinese moslims worden daar gevangengehouden een soort tweede Holocaust ofzo.

Priya: Net wat ze deden met de joden, doen ze nu met de moslims.

Ayana: Het Chinese geloof heeft uitgeroepen tot mutatie.

Asha: China is een best machtig land en zo kan er weer een oorlog uitbreken.

Ayana: Sociale media te weten gekomen.

Priya: Je ziet vaak van die filmpjes op sociale media.

Asha: Mensen met macht.

Er is dus discussie in de groep over de vraag hoe belangrijk het slavernijverleden nu nog is, en in hoeverre deze van toepassing is op de situatie van de leerlingen zelf. Leerlingen associëren het slavernijverleden vooral met ontwikkelingen in andere landen, waarover ze via sociale media iets te weten zijn gekomen. Even later in de focusgroep is de relatie met de actuele situatie van Nederlandse jongeren nog wel even onderwerp van gesprek:

Ayana: Advies naar andere school, [...] wat voor gevolgen het voor nu heeft enzo. Racisme en discriminatie.

Asha: Daar hebben we het wel over gehad, maar niet zo uitgebreid, we hadden het meer over het verleden. Daar heb je wel een punt.

Gregory: Het zit wel in het toneelstuk over discriminatie.

De leerlingen verschilden in de mate waarin de bewustwording van het koloniaal verleden (aan de hand van kennis hierover) hen raakte. Kennis over het koloniaal verleden maakte meer indruk op leerlingen met een koloniaal familieverleden. Andere leerlingen (ook leerlingen met een koloniaal familieverleden) relativeerden de impact van dit verleden in het heden, en waren van mening dat dit verleden niet (meer) op hen van toepassing is. Tegelijkertijd leefde het besef dat racisme in Nederland voorkomt wel degelijk onder de leerlingen. Leerlingen benoemden zelf dat deze relatie tijdens het project misschien wat explicieter gemaakt had kunnen worden.

4.4.2. Kritisch vermogen

Voor leerlingen die zich door het project *wel* meer bewust werden van het koloniale verleden van Nederland gold dat zij zich ook kritisch tot deze problematiek konden verhouden. Naast het feit dat zij aangaven het koloniaal verleden nu beter te begrijpen, waren ze ook kritischer over hoe andere (witte) Nederlanders zich tot dit verleden verhouden:

Asha: Een beetje schokkend, want [...] Ik dacht echt van: Ben je echt zo verbaasd, ik dacht echt van weet je er niets vanaf, want het is ook jouw verleden [...] Jullie land heeft dit gedaan.

Priya: Het is echt shockerend, want het gaat al zo lang, het is al zo lang iets wat van het verleden is. Wat van jouw verleden is, van jouw land en dan weet je er niets over. Maar het is ook, Je krijgt ook niet echt iets over bij geschiedenis, krijg je er niet echt iets over. Tweede wereldoorlog, koude oorlog. Dit en dat. Terwijl ik wel vind dat je dit ook gewoon erin moet krijgen, want dit is ook een deel van je verleden. Hier zou je ook meer dingen over moeten weten.

De reacties van het publiek maakten deze leerlingen ervan bewust dat mensen van Nederlandse komaf zich niet altijd verdiepen in het koloniale verleden en zich niet altijd bewust zijn van de ernst van de problematiek.

Priya: Ik denk ook pas dat ze de ernst van het hele gebeuren onder ogen gaan zien als letterlijk de feiten onder hun neus worden gelegd, want ik denk dat ze anders ook niet zelf erover gaan nadenken van. Dit is erg.

De bijdragen van leerlingen Asha en Priya geven niet alleen aan dat zij zich meer bewust zijn geworden van het koloniaal verleden van Nederland, maar ze zijn ook kritisch. Ze vragen zich openlijk af hoe het kan dat mensen in het publiek hier niet van op de hoogte zijn, terwijl het onderdeel uitmaakt van de geschiedenis van hun land. Priya haalt daarbij de maatschappelijke discussie rondom het ontbreken van het slavernijverleden in de Nederlandse geschiedenisboeken aan.

Asha en Priya zijn blij dat de theatervoorstelling het onderwerp adresseert. Andere leerlingen voegen zich bij deze mening:

Ayana: In mijn ogen hoe erover wordt gesproken enzo, het lijkt gewoon alsof het een taboe is ofzo, omdat het project gewoon laten zien, twijfels opbrengen.

Gregory: Bij die voorstelling in het publiek vooral, mensen waren echt in de war gewoon.

Asha/Priya: maar ze brachten wel op zich de boodschap over

Gregory: [Ze waren] Confused, iemand begon gewoon te huilen [...] Moesten echt huilen

Asha: Ik dacht echt van: Ben je echt zo verbaasd, ik dacht echt van weet je er niets vanaf, want het is ook jouw verleden.

Ayana: Ja kijk dat bedoel ik.

Asha: Jullie land heeft het gedaan.

Ayana: Ja gewoon, Nu pas weet ik dit of zo, nu pas ben ik hier achter gekomen enzo, omdat er niet vaak over wordt gesproken vind ik.

Hierboven wordt door meerdere leerlingen besproken hoe de voorstelling in hun ervaring indruk maakte op het witte publiek. Ze zijn verbaasd en kritisch dat er zoveel onwetendheid is over het onderwerp en dat het publiek er zo emotioneel op reageert. Ook hier domineert een kritisch houding onder leerlingen.

4.4.3. Activeren van kritisch vermogen

Leerlingen waren dus kritisch over reacties van het publiek. Na afloop van de voorstelling werd meerdere leerlingen de gelegenheid geboden om met het publiek in gesprek te gaan. Leerlingen vonden het erg spannend om na de voorstelling op het podium te zitten en te praten voor zo'n groot publiek. De leerlingen die meerdere keren op het podium zaten om hun verhaal te vertellen, gaven aan zich wel steeds comfortabeler te voelen:

Gregory: Ik vond het heel eng. Bij drie van de zes keer moest ik praten. Eerst keer eng, tweede keer al wat makkelijker en de laatste keer toen ik met (gefingeerde naam) moest, ging het wel goed. Ik voelde mij de laatste keer comfortabel.

In de eerste plaats vonden zij het spannend, omdat zij voor een onbekend publiek spraken.

In de tweede plaats, omdat zij over een gevoelig onderwerp praatten. Priya beschrijft dat zij bang was dat haar mening verkeerd zou worden opgevat door het publiek.

Priya: Eng, omdat je voor een publiek zit, je kent ze niet. Je gaat over een gevoelig onderwerp praten en ook al kan je je mening geven. Toch ben je bang dat je mening niet goed opgevat wordt of dat je mening iets fout is of iets in die richting.

Om deze redenen was Priya in het begin van het gesprek 'de hele tijd stil'. Ondanks de angst om verkeerd te worden begrepen, blijkt dat het praten over een gevoelig onderwerp een positieve ervaring voor haar is geweest:

Priya: Eerst gingen ze lachen, van o ze praat. Ja, dat was natuurlijk wel grappig, want ik was de hele tijd stil. Mensen dachten, ik weet eerlijk gezegd niet hoe mensen reageerden, maar ik denk ook wel dat ze dachten dat is wel waar of zoiets. [...] Ik denk ook vooral omdat we jongeren zijn, dat het meer tot hun doordringt dat het wel echt een serieus onderwerp is. Omdat we over zo'n gevoelig onderwerp al zo volwassen mee omgaan en over praten. Het viel hartstikke mee, Ik ben echt trots op mezelf.

Priya heeft het idee dat zij serieus genomen werd tijdens het nagesprek, en dat het publiek haar perspectief erkende. Dat de leerlingen 'over zo'n gevoelig al zo volwassen praten' draagt er volgens Priya aan bij dat de volwassenen hen serieus nemen. Hoewel ze van tevoren best onzeker was, neemt ze de ervaring mee om voor een groot publiek te praten over een gevoelig onderwerp als discriminatie en ontleent ze trots aan deze ervaring.

Leerlingen waren dus niet alleen kritisch over een gebrek aan kennis over het koloniaal verleden onder witte Nederlanders, ze voelden zich tijdens het nagesprek steeds comfortabeler om zich in gesprekken over dit onderwerp te mengen en hun ervaringen te delen. Het feit dat ze serieus genomen werden, leidde tot zelfvertrouwen en zelf trots. Leerlingen met een koloniaal familieverleden spraken zich het sterkst op deze manier uit.

4.5. Weerbaarheid: Inspirerende ontmoetingen

Eerder in deze rapportage gingen we in op de erkenning die leerlingen ervoeren voor hun verhalen, en wat dit met ze deed. Daarnaast bespraken we hoe het project inzicht bood in het koloniaal verleden; hoe sommige leerlingen zich op basis van dit inzicht 'geschokt' voelden en hoe ze over dit onderwerp in gesprek gingen met het publiek. Erkenning en 'empowerment' kunnen bijdragen aan weerbaarheid. In deze sectie bespreken we een andere manier waarop weerbaarheid uit de data naar voren kwam.

In de focusgroep noemden leerlingen meermaals de ontmoetingen die ze in het kader van dit project hadden gehad met artiesten en deskundigen. Hieronder beschrijven we wat leerlingen van deze ontmoetingen leerden.

Leerlingen gaven aan het waardevol te vinden om persoonlijke ervaringen van anderen te horen, wanneer zij de persoonlijke worsteling herkenden en van een ander hoorden hoe hij/zij daar in zijn of haar leven mee omging en -gaat. Zij haalden er elementen uit die voor hen van waarde waren om met hun eigen worsteling om te gaan.

Ayana: Ik zou het aanraden aan mensen gewoon, die hier ook last van hebben. Ja, gewoon die mensen die er ook wat van weten enzo. Mensen die er misschien ook last van hebben, dan is het leuk om mee te praten.

Asha: Dat je dat herkent bij elkaar.

Gregory: Hij was eerst aan het praten over hoe goed zijn leven ging en toen ging het steeds meer naar zijn dieptepunt, Hij ging praten over hoe zijn zoontje ziek was en alles en hoe zijn vrouw weg was gegaan. Dit en dat. Dat hij alleen moest wonen en dat zijn leven zwaar was. Dat niet alles perfect kan gaan bijvoorbeeld [heb ik daaruit meegenomen].

Ayana geeft aan dat zij het leuk vond om met andere personen te praten die 'hier (discriminatie) ook last van hebben'. Asha geeft uitleg waarom het 'leuk' is om met anderen te praten die ook ervaringen hebben met discriminatie: het is prettig om je eigen verhaal in dat van anderen te herkennen.

Leerlingen, niet alleen leerlingen van deze middelbare school en/of met een koloniaal familieverleden, hebben te maken met meer problemen dan discriminatie. Het verhaal van een van de sprekers leerde Gregory dat in het leven 'niet alles perfect kan gaan'. Hier leidde een ontmoeting tot handvaten om met andere worstelingen in het leven om te gaan.

Een van de ontmoetingen die de leerlingen hadden was met Glenn Helberg (Curaçaos-Nederlands psychiater). De leerlingen leerden van Glenn een praktische manier om om te gaan met discriminatie:

Asha: We wisten er al best wel veel van, het was niet heel veel nieuws, wat ook echt heel leerzaam was. Glenn volgens mij.

Priya: Toen hij ging uitleggen over identiteit en blablabla en was er iets van als iemand iets tegen je zegt, laat het komen tot je hand en als je het wil opnemen dan neem je het af.

Asha/Priya: Dat was echt heel leerzaam.

Asha: Dat was echt iets wat mij wel is bijgebleven, dat je het nu niet echt gebruikt, maar het zit wel in je achterhoofd, want laat het je niet te snel raken.

De leerlingen herinneren zich het Advies van Glenn: "Laat de woorden komen tot je hand en bepaal zelf of je de woorden opneemt of van je afzet". Een leerling gaf hierbij aan dat zij dit in haar achterhoofd houdt, zodat zij zich niet snel laat raken door opmerkingen van anderen.

De kern van deze boodschap was vaak niet nieuw voor de leerlingen, maar de manier waarop ze met deze boodschap (opnieuw) kennis maakten aan de hand van de ontmoeting met Glenn, maakte veel indruk op hen:

Yusevo: Dat is eigenlijk iets wat mijn familie tegen elkaar zegt, ik weet niet eens hoe lang we het al doen, maar m'n moeder heeft dus van haar moeder geleerd en zo gaat het weer verder. Bij m'n vader is dat ook zo gebeurd, nu ik erover denk. Ook zo geleerd, niet met de hand als voorbeeld.

Asha: Ik denk dat iedereen wel had geleerd en hoe die meneer het had overgebracht, was wel echt gewoon. Het heeft mij wel echt geraakt, je luistert wel meer naar van. Luister niet naar andere mensen hun mening. Doe gewoon wat jezelf wilt. Tuurlijk je ouders zeggen dat, maar het zijn je ouders.

Yusevo: Dat moeten ze zeggen.

Asha: Hij is buitenstaander, je kent hem niet en als iemand zoiets tegen je zegt raakt het je toch wel.

Gregory/Priya: Het komt wel wat meer aan dan wanneer je ouders het zeggen.

Asha: Het is gewoon lief, maar je neemt het ook sneller op dan dat het iemand is die niet kent en hij jou ook niet kent.

Gregory: Jawel bijgebleven.

Leerlingen waren niet alleen onder de indruk van Glenn Helberg, ook andere ontmoetingen maakten indruk. De ontmoeting met Jennifer Tosch, Akwasi en Fresku boden leerlingen inzichten over hoe om te gaan met moeilijke situaties.

Ayana noemde de ontmoeting met Jennifer Tosch als een ontmoeting die indruk op haar maakte. Jennifer raadde haar aan om haar eigen onderzoek te doen, om meer te weten te komen over haar eigen geschiedenis. Het advies van Jennifer Tosch gaf haar een aanknopingspunt om haar eigen verhaal kenbaar te maken.

Ayana: Dus toen gaf zij (Jennifer Tosch) mij het advies van. Je kan ook gewoon je eigen verhaaltje maken, je kan ook gewoon je eigen research doen enzo. En daar je antwoord gaan zoeken i.p.v. dat je luistert naar verhalen enzo, kan je ook gewoon je eigen verhaal maken.

[...]

Ayana: En dan denk ik, oké weet je, ik ben nog steeds niet gehoord maarja. Ik doe er wel wat aan of zo. [...] Als ik zeg ik doe er wat aan dan neem ik gewoon die acties van Jennifer bijvoorbeeld.

De ontmoetingen met artiesten en deskundigen in het kader van dit project waren waardevol voor de leerlingen. Met name de leerlingen met een koloniale of andere migratieachtergrond haalden er (levens)lessen uit die ze niet altijd konden benoemen die hier zijn gevat onder de term 'weerbaarheid'. Deze term wordt hier toegepast omdat leerlingen aan de hand van de persoonlijke verhalen en adviezen van ervaren verhalenvertellers leerden praten over en omgaan met discriminatie en andere soorten tegenslag en kennismaakten met nieuwe (positieve) perspectieven op hun eigen verhaal.

4.6. Tot slot

Leerlingen leerden een heleboel verschillende dingen door hun deelname aan 'Wie is baas?'. Leerlingen in de leeftijdscategorie waar we over schrijven, zijn nog niet altijd heel bewust bezig met hun (familie)geschiedenis. Toch maakte het project indruk op ze. Hierboven hebben we verslag gedaan van de impact die de leerlingen zelf kunnen beschrijven. Ongetwijfeld zijn er onderdelen van dit project geweest waar leerlingen later, op andere manieren, aan terug zullen denken. Asha zegt dat hieronder treffend:

Asha: Van alles heb je wel wat geleerd, misschien dat we het nu niet herinneren. Want als we het gingen evalueren, dan was het wel gewoon van we hebben wel iets geleerd. Ook was het iets kleins of was het niet over dat, maar was het iets over het leven. Er was wel altijd iets van waarvan we hadden geleerd. De activiteiten die we deden, ook al was het Fresku. Van alle kleine dingen, ook al was het een leuk iets. We hadden er wel gewoon van geleerd. Niet per se over mijzelf iets geleerd, maar hoe je dat zeggen, achtergrond ofzo.

Asha noemt de dingen die ze van het project heeft geleerd 'kleine dingen', maar ook dingen 'over het leven', 'niet perse over mijzelf', maar over 'achtergrond ofzo'. Wat de impact gaat zijn van deze 'kleine dingen' 'dingen over het leven' en hoe groot die impact is, kunnen we op basis van dit onderzoek niet stellen, maar het lijkt veilig om te zeggen dat leerlingen een basis hebben meegekregen over het nadenken over het verleden, over hun plaats in de discussie over dit verleden en over de worstelingen in hun leven.

5. Conclusie en discussie

Op basis van de evaluatie van *'Wie is baas?'* kunnen de volgende conclusies getrokken worden over de impact hiervan op de leerlingen die deelnamen aan het schrijftraject. In overeenstemming met de uitgangspunten van Studio Daigo2d is de impact van *'Wie is baas?'* met name terug te vinden op de terreinen van empowerment en weerbaarheid. De belangrijkste mechanismen die we hierbij hebben beschreven betroffen: aandacht en erkenning voor het eigen verhaal (door makers en de omgeving); het serieus genomen worden door een 'wit' publiek, en het praten met ervaren verhalenvertellers over (omgaan met) racisme en discriminatie.

Het schrijftraject – specifiek het schrijfweekend - werd door alle leerlingen in de focusgroep gewaardeerd. Er was veel aandacht voor de leerlingen en er hing een goede sfeer. De leerlingen vonden het fijn dat er initiatieven zijn, zoals deze voorstelling, om het te hebben over het koloniale verleden. Alle leerlingen voelden zich betrokken bij de voorstelling, in de zin dat zij deze grappig vonden en in sommige gevallen hun eigen stuk terugzagen in de voorstelling. Met name de leerlingen met een koloniaal familieverleden vroegen zich af of hun serieuze boodschap goed genoeg werd overgebracht op het publiek. Zij benadrukten het belang van een nagesprek.

Erkenning had betrekking op de positieve bevestiging die leerlingen vanuit hun omgeving (m.n. medeleerlingen en ouders) ervoeren voor het feit dat ze iets te vertellen hadden dat ertoe deed en dat mensen in hun omgeving wist te raken. Leerlingen ervoeren in sommige gevallen erkenning van de theatermakers, als hun ervaringen in de voorstelling terugkwamen op een manier die aansloot bij hun eigen ervaring en gevoel. Wanneer het verhaal niet aansloot bij hun eigen ervaring en gevoel, voelden leerlingen zich niet gezien en begrepen of voelden ze zich in mindere mate betrokken bij de voorstelling. De leerlingen vonden de voorstelling dan leuk en grappig, maar waren niet door de voorstelling geraakt. Leerlingen met een koloniaal familieverleden herkenden zich het meest in de voorstelling. Deze leerlingen voelden zich het meest erkend.

Empowerment had betrekking op de bewustwording en het aanscherpen van het kritische vermogen van leerlingen met betrekking tot het bestaan van racisme en discriminatie in Nederland en de activering van dit kritisch vermogen door mee te praten over de inhoud en de omvang van dit probleem ten overstaan van een (theater)publiek. Met name de leerlingen met een koloniaal familieverleden werden zich op basis van het project meer bewust van het koloniale verleden van Nederland. Deze leerlingen gingen niet in op wat deze bewustwording betekende voor hun eigen verhaal.

Leerlingen die zich bewust werden van het koloniaal verleden (ook leerlingen zonder een koloniaal familieverleden) werden kritischer over hoe andere (witte) Nederlanders zich verhouden tot dit verleden. Voor andere leerlingen (ook een leerling met een koloniaal familieverleden sprak zich op deze manier uit) was onderdrukking en slavernij iets dat zij met het verleden associeerden. De relatie van het project met hedendaagse vormen van discriminatie was voor de leerlingen niet altijd even duidelijk.

Vergroting van weerbaarheid kan een gevolg zijn van erkenning en/of een proces van empowerment. In dit project kwam weerbaarheid ook tot uiting op basis van de vele ontmoetingen die leerlingen hadden met ervaren verhalenvertellers. De leerlingen, met name leerlingen met een koloniale of andere migratieachtergrond konden zich in hun verhalen herkennen en leerden van hen dat discriminatie iets is waar je (ook buiten je familiekring) met mensen over kunt praten. In bredere zin leerden zij van deze verhalenvertellers dat er meer mensen zijn zoals zij, dat er andere mensen zijn die tegenslag ervaren, of dit nu discriminatie is of anderszins en dat er meerdere (concrete) manieren zijn om hiermee om te gaan.

In deze rapportage komen soms verschillen naar voren in de manier waarop de jongens en de meiden in de focusgroep hun deelname aan 'Wie is baas?' ervoeren. Meiden leken gevoeliger voor een gebrek aan erkenning voor (de gevoeligheid van) hun ervaringen, ze reageerden emotioneler dan de jongens. Daarnaast werd duidelijk dat er verschillen zijn in de manier waarop leerlingen met en zonder koloniaal familieverleden en/ of andere migratieachtergrond hun deelname aan dit project ervoeren. De leerlingen met een koloniaal familieverleden werden zich op basis van het project meer bewust van dit verleden en de indruk die dit op hen maakte was groter. Hier was mogelijk sprake van een intersectioneel verschil. Dat wil zeggen: de impact was mogelijk het grootst op meiden, en in het bijzonder meiden met een koloniaal familieverleden. Gezien de beperkte omvang van het sample, kunnen we over deze verschillen tussen de leerlingen geen definitieve uitspraken doen. Toekomstig onderzoek zou meer duidelijkheid kunnen bieden op deze punten.

Hoewel leerlingen door Studio 52nd gedurende het hele project werden begeleid en betrokken bij alle fases van de ontwikkeling van de voorstelling, konden niet alle leerlingen zich in het project herkennen. Een mogelijke verklaring voor een gebrek aan herkenning en erkenning is een gebrek van betrokkenheid/ inzet van leerlingen bij het project. Tegelijkertijd kan de relatie ook andersom zijn: leerlingen voelen zich niet betrokken omdat ze zich niet in de thematiek van 'Wie is baas?' herkenden. Op basis van deze rapportage en de bijdragen van leerlingen van verschillende achtergronden, kunnen we niet met zekerheid stellen dat dit laatste het geval was. We kunnen het zeker ook niet uitsluiten. Studio 52nd zou zich hierover kunnen beraden en/of toekomstig onderzoek zou zich hierop kunnen richten.

Voor deze evaluatie hebben we ons gericht op de leerlingen die door het opschrijven van hun ervaringen hebben bijgedragen aan dit theaterstuk. Deze evaluatie gaat *niet* over de impact van 'Wie is baas?' op het publiek. Het behalen van een zo groot mogelijke impact en een zo authentiek mogelijke representatie van verhalen van leerlingen, staan soms wellicht met elkaar op gespannen voet. In deze evaluatie staat het instrument dat wordt gebruikt om impact tot stand te brengen (de ervaringen van leerlingen) centraal. Toekomstig onderzoek richt zich bij voorkeur (ook) op de impact van dit soort voorstellingen op het publiek om te kijken of het doel en het gebruikte instrument op elkaar aansluiten.

Het onderzoek naar 'Wie is baas?' was kleinschalig. De kleinschaligheid van dit onderzoek heeft gevolgen voor de betrouwbaarheid van het onderzoek. Hoewel de validiteit van het onderzoek hoog was, gezien de geboden mogelijkheid om een groep leerlingen te spreken die direct bij het project betrokken was, kunnen we niet stellen dat de uitkomsten van dit onderzoek generaliseerbaar zijn. De uitkomsten van het onderzoek moeten dus met enige

voorzichtigheid overgenomen worden. Eventueel toekomstig onderzoek zal kunnen uitwijzen of de resultaten van dit onderzoek ook van toepassing zijn op andere groepen jongeren waar Studio 52nd mee werkt.

6. Aanbevelingen

De voorstelling 'Wie is baas?' voldoet op basis van dit onderzoek in grote lijnen aan de verwachtingen met betrekking tot empowerment en weerbaarheid. Daarbij horen drie belangrijke aanbevelingen. Ten eerste: de verwachtingen bij dit project werden vooral gerealiseerd bij leerlingen met een koloniale familieachtergrond. Dat is logisch gezien de thematiek en ontzettend belangrijk, maar tegelijkertijd is de doelgroep breder/ diverser. Er zou meer aansluiting gezocht kunnen worden bij de ervaringen van leerlingen van andere achtergronden. Daarnaast zou, om te voorkomen dat leerlingen achteraf menen dat hun bijdrage onder- of op een verkeerde manier belicht wordt in het stuk, wellicht overwogen kunnen worden met leerlingen individueel te bespreken wat voor hen de belangrijkste passages zijn uit hun bijdragen en hoe ze eventuele representatie van dat stuk voor zich zien: moet het serieus zijn, mag er een grap gemaakt worden, of een dansje?

Ten tweede: het nagesprek moet blijven. Het nagesprek is voor de doelgroep een belangrijk onderdeel van de voorstelling. Leerlingen vonden de voorstelling grappig. Dat de voorstelling grappig was zorgde voor een hoge waardering. Tegelijkertijd voelden leerlingen, met name leerlingen een koloniale familiegeschiedenis, zich (zeer) betrokken bij de serieuze boodschap van het stuk. Het nagesprek is daarom een essentieel onderdeel van deze voorstelling. Niet alleen om de boodschap van het stuk kracht bij te zetten, maar ook om de leerlingen de gelegenheid te geven om het gewonnen bewustzijn te activeren door met het publiek in gesprek te gaan over dit serieuze en gevoelige onderwerp.

Daarnaast maakten we uit de reacties van de leerlingen op dat ze verbaasd of zelfs geschokt zijn dat witte Nederlanders weinig weten van de koloniale geschiedenis: "jullie land heeft het gedaan". Het nagesprek heeft naast de voorgenoemde functies ook een overbruggende functie: om met elkaar het gesprek aan te gaan over dit pijnlijke verleden en de manier waarop dit doorwerkt in de ervaringen van een grote groep (jonge) Nederlanders.

Tot slot: niet voor alle deelnemende leerlingen was de relatie tussen het slavernijverleden en ervaringen van hedendaags (institutioneel) racisme of discriminatie even duidelijk. Het meer expliciet maken van deze relatie kan bijdragen aan een verhoogde bewustwording, met name onder de leerlingen zonder koloniaal familieverleden.

7. Literatuurlijst

Meijer, R., De Winter-Koçak, S., Distelbrink, M., & Noor, S. (2018). *This is me! Methodiek onderbouwing. Weerbaarheids- en identiteitsversterking voor jongeren met een migratieachtergrond*. Utrecht: Kennisplatform Integratie & Samenleving.

Nurit Tal-Or & Jonathan Cohen (2015) Unpacking Engagement: Convergence and Divergence in Transportation and Identification, *Annals of the International Communication Association*, 40:1, 33-66.

Van Regenmortel, T. (2002). *Empowerment en maatzorg*. Acco.

8. Bijlage: Topiclijst

Voorstellen: Anonimiteit gewaarborgd, vertrouwelijkheid, geen goed/fout, opnemen, Achtergrond van de ouders, leeftijd.

Introductie: Een lang lopend project, benieuwd naar jullie ervaringen. Belangrijk voor de mensen die het hebben begeleid en kan waardevol en leuk zijn voor andere scholen en leerlingen. Kort de verschillende excursies bij langs lopen, zodat ze weer even op hun netvlies hebben wat zij hebben gedaan.

Motivatie

Kunnen jullie je nog herinneren dat je een introductieles kreeg? Waarom dacht je: Hier wil ik aan mee doen?

Wat motiveerde hen om deel te nemen aan het verdere schrijfproces?

Ervaring met activiteiten

Welke activiteit bleef je het meest bij? Waarom deze activiteit? (Leuke en minder leuke dingen)

- Jennifer tosch
- Black Archives
- Akwasi
- Optreden Festival
- Black Heritage tour
- Schrijversweekend
- Theatervoorstelling.

Theatervoorstelling:

- Hoe was het om je eigen verhaal te zien op het podium?
- wat voor gevoel kreeg je op dat moment?
- Wat voor gevoel kreeg je na afloop van de voorstelling? (applaus/reacties)
- Zou je meedoen aan dit project aanraden aan andere leerlingen (waarom?) (belangrijk, omdat...)
- Aan wie zou je de voorstelling nog meer aanraden? Wie zou je willen die naar de voorstelling komen kijken?

Reacties

Ouders, vrienden en bekenden hebben het gezien > Wat waren de reacties? (lachen, huilen, boos, opmerkingen)

Ook in de zaal gezeten:

Wat vonden jullie ervan om daar te zitten?

Welke reacties zijn je bijgebleven uit de zaal?

Wat vonden jullie van de reacties? (Waren de reacties verschillend?)

Hebben jullie er gesprekken over gehad met anderen?
(leerlingen van hun school)

Als jullie iets zouden moeten benoemen wat je het meest is bijgebleven, wat is dat dan? Wat nemen jullie eruit mee?

Kennis

Wat is het belangrijkste wat je hebt geleerd uit het project?
Ben je meer over jezelf te weten gekomen?
Heb je iets geleerd over jezelf? En zo ja wat?

Gebruiken leerlingen deze kennis om na te denken over zichzelf?
Welke kennis hebben jullie opgedaan?

Zijn leerlingen nieuwsgierig geraakt naar bepaalde zaken?
Heb je meer geleerd over:
- Het Koloniale verleden?
- Racisme en discriminatie?

Kijk je door je deelname aan dit project anders tegen deze onderwerpen aan?
Zijn er nog andere onderwerpen waar je nieuwsgierig naar bent geworden/ die je zou willen weten nu je dit project hebt gevolgd?

Weerbaarheid:

Zijn er wel eens situaties waarin je terugdenkt aan dit project in je dagelijks leven? Zo ja, wanneer?

Herkenbaarheid

Er zijn veel persoonlijke verhalen gedeeld. Kon je je herkennen in de verhalen van anderen die je hoorde? Inleven in die verhalen? (Akwasi, Jennifer Tosch, Acteurs, leerlingen, andere mensen). Waren er ook momenten dat je jezelf herkende in een ander?

Kon je inleven je in die verhalen?
(leerling etc.).

Afsluiting:

Zijn er zaken die we nog niet besproken hebben, of dat jullie graag nog kwijt willen?
Hebben jullie nog een advies of compliment voor het project? (TIP/TOP)